

ISBN 978-81-947698-8-0

Sustainable Innovative Development in Economics, Environment, Agriculture, Health, Society

(अर्थशास्त्र, पर्यावरण, कृषी, आरोग्य, समाजातील शाश्वत नाविन्यपूर्ण विकास)

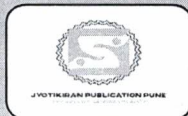
Editor

Dr. S. M. Mulani

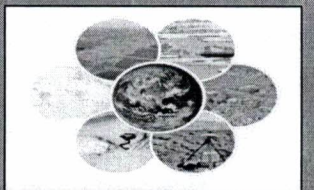
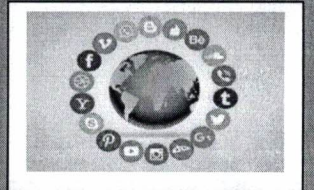
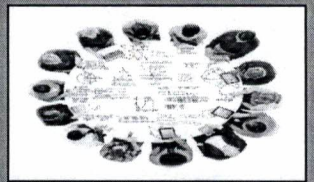
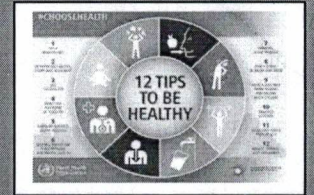
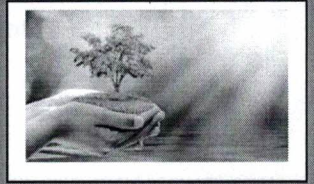
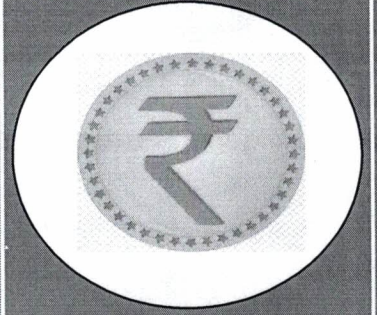
Head, Department of Geography,

Deshbhakta Sambhajirao Mahavidyalaya College, Mohol (Solapur),

Maharashtra

Jyotikiran Publication, Pune
International Publication

Title	: Sustainable Innovative Development in Economics, Environment, Agriculture, Health, Society (अर्थशास्त्र, पर्यावरण, कृषी, आरोग्य, समाजातील शाश्वत नाविन्यपूर्ण विकास)
Editor's Name	: Dr. S. M. Mulani
Publishing Agency	: Jyotikiran Publication, Pune
Publisher Address	: Santosh Pandurang Mane Sr. No. 204, Sahajeevan Society, Bhekrinagar, Hadpsar, Pune-8 Mob- 7058486065 Email- jyotikiranpublicationpune@gmail.com
Printed By	: Amitsons Digital Copier 106, Paras Chamber, 1st Floor, Above Bank Of India, Near Laxminarayan Theatre, Swargate, Pune- 411009.
Edition Details	: 2 nd
ISBN	: 978-81-947698-8-0
Copyright	: © Dr. S. M. Mulani

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the book chapter. The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their book chapter

CONTENTS

Sr. No.	Paper Title	Page No.
1.	विदर्भ व मराठवाड्यातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या : अन्नदात्यांची कैफियत <i>शरद बाबुराव सोनवणे</i>	1-4
2	परभणी जिल्ह्यातील ग्रामीण वस्त्यांतील सेवासुविधेचा चिकित्सक अभ्यास <i>प्रा. डॉ. भगवान प्रभाकरराव शेंडगे</i>	5-10
3	विविध शासकीय उद्योजकता विकास योजनांद्वारे महिलांचा आर्थिक विकास व सबलीकरण <i>डॉ. सय्यद तनवीर बदरुद्दीन</i>	11-15
4	स्वयं-साहाय्यता बचत गट व ग्रामीण विकास <i>प्रा. डॉ. अमोल तुकाराम खाडे</i>	16-17
5	औसा तालुक्यातील आर्थिक विकासामध्ये साक्षरतेचे महत्व <i>प्रा. जावळे व्ही. जी.</i>	18-20
6	उजनी पाणलोट क्षेत्राचा मोहोळ तालुक्यातील कृषी व्यवसायावर झालेला परिणाम- एक चिकित्सक अभ्यास <i>श्री. हनुमंत शंकर हेळकर, प्रा. डॉ. डी. जी. शिंदे</i>	21-25
7	हिंदी यात्रा साहित्य में प्रकृति प्रकोप का चित्रण <i>डॉ. विक्रम रामचंद्र पवार</i>	26-27
8	लिंगभाव समानता <i>Dr. Ranjana Rajesh Sonawane</i>	28-31
9	बार्शी तालुक्यातील ग्रामीण भागातील माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना येणाऱ्या आरोग्यविषयक समस्या व विविध उपक्रमांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास <i>प्राचार्य डॉ. शशिकांत लक्ष्मण तांबे</i>	32-35
10	कचरा बीनने वालों के लिए आशा की नई किरण <i>प्रा. डॉ. नीता तिवारी</i>	36-38
11	पर्यावरण: एक दृष्टिक्षेप <i>प्रा. सुरेखा जोतिबा रेडेकर</i>	39-41
12	दुसऱ्या बाजीराव पेशव्यांच्या काळातील इंग्रज वकीलाची राजकारणातील भूमिका <i>प्रा. मते अनिल बापुराव</i>	42-44
13	वाहतूक: व्यापाराचे अनुषंगिक साधन <i>प्रा. कर्डक सुनील भास्कर</i>	45-50
14	राज्यघटनेच्या सरनाम्याचे तत्वज्ञान <i>प्रा. विलासराव लवटे</i>	51-52
15	पर्यावरण संवर्धनामध्ये उच्च शिक्षणाची भूमिका <i>डॉ. एकनाथ दत्तात्रय वाजगे</i>	53-56
16	शाश्वत शेती <i>प्रा. डॉ. नीता तिवारी</i>	57-60
17	जलसंपत्तीचे महत्व, समस्या व उपाय <i>प्रा. माने आर. व्ही.</i>	61-62
18	परळी तालुक्यातील कृषी घनता: एक भौगोलिक अभ्यास <i>श्री. कैलास भास्कर लव्हाळे, डॉ. व्ही. एस. चिमनगुंडे</i>	63-65
19	दलित जीवनाचा भाष्यकार : शंकरराव खरात <i>प्रा. डॉ. सोनवले राजकुमार रंगनाथ</i>	66-69
20	ग्रामीण कवितेतील शेतकरी जीवनाचे चित्रण <i>प्रा. उघडे सुहास मुरलीधर</i>	70-72
21	जालना जिल्ह्यातील शेती व शेती पुरक व्यवसायाचा एक -भौगोलिक अभ्यास <i>प्रा. डॉ. भाऊसाहेब सोनाजी देवकर</i>	73-82
22	सांगली जिल्ह्यातील महिला शेतमजुरांच्या समस्या <i>राणी महादेव कांबळे</i>	83-84
23	रासायनिक खते व कीटकनाशकांचा शेतीवरील परिणाम - एक अभ्यास <i>डॉ. बोबडे बबन बाबुराव</i>	85-88

परळी तालुक्यातील कृषी घनता: एक भौगोलिक अभ्यास

श्री. कैलास भास्कर लव्हाळे¹ डॉ. व्ही. एस. चिमनगुंडे²

¹संशोधक, महात्मा बसवेश्वर महाविद्यालय, लातूर

²मार्गदर्शक, श्री संत जनाबाई कला वाणिज्य, व विज्ञान, महाविद्यालय, गंगाखेड, जि. परभणी

सारांश:

देशाच्या विकासात कृषी क्षेत्र महत्वाचे कार्य बजावत आहे. भारतात मोठ्या प्रमाणात कृषीवर आधारित व्यवसाय केले जातात. त्यामुळे देशातील ६७% लोकसंख्या कृषीवर आधारलेली आहे. आधुनिक काळात शेती करण्याच्या पद्धती बदललेल्या आहेत. त्यामुळे कृषी क्षेत्र अधिकाधिक विकसित झालेले दिसून येते. सुरुवातीच्या काळात स्थलांतरीत शेती केली जात होती. नंतर उदरनिर्वाह शेती करण्यात येत होती. पण आजच्या आधुनिक काळात शेतीकडे एक व्यवसाय म्हणून पाहिले जाते. म्हणूनच शोधनिबंधात कृषी घनता या घटकाचा अभ्यास केला आहे.

बीजसंज्ञा : कृषी, मंडळ निहाय कृषी घनता.

प्रस्तावना:

कृषी हा मानवाच्या आर्थिक प्रक्रियेतील सर्वात प्राचीन व्यवसाय आहे. कृषी व्यवसायामुळे मानवाचा अन्नाची प्राथमिक गरज भागविली जाते. अनेक उद्योगधंद्यांना कृषी क्षेत्रातून कच्चा मालाचा पुरवठा केला जातो. त्यापासून तयार होणारा पक्का माल जागतिक बाजारपेठेत पाठविला जातो. म्हणूनच कृषी व्यवसायास मानवी जीवनाचा पाया असे म्हणतात.

कृषी यालाच इंग्रजीत Agriculture असे म्हणतात. Agriculture ही संज्ञा लॅटिन भाषेतील Agricultura या शब्दापासून तयार झाली आहे. यातील Ager म्हणजे Area (क्षेत्र) व cultura म्हणजे to cultivate (करणे) असा होतो. यापासून Agriculture हा शब्द तयार झाला.

अभ्यास क्षेत्र:

परळी तालुका मध्यपूर्व महाराष्ट्रात आणि बीड जिल्ह्याच्या पूर्वेस आहे. परळी तालुका १८ ४१'३३" उत्तर अक्षांश ते १९ ७'४६" उत्तर अक्षांश आणि ७६ १४'२७" पूर्व रेखांश ते ७६ ४१'४४" पूर्व रेखावृत्त दरम्यान विस्तारलेला आहे.

परळी तालुक्याच्या दक्षिणपूर्व गंगाखेड तालुका तसेच पूर्वेस सोनपेठ व पाथरी तालुक्याच्या सीमा आहेत. तर परळी तालुक्याच्या दक्षिण पश्चिमेस अंबाजोगाई तर उत्तर दिशेस माजलगाव आणि पश्चिमेला धारूर तालुक्याचा सीमा आहेत. परळी तालुक्याचे एकूण क्षेत्रफळ ७३७.९९ चौ.की.मी. आहे. त्यामध्ये १०५ ग्रामीण वस्ती १ नागरी केंद्र व ५ मंडळाचा समावेश आहे.

उद्दिष्टे :

- १} परळी तालुक्यातील एकूण कृषी घनता अभ्यासणे.
- २} परळी तालुक्यातील कृषी घनता मंडळ निहाय अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती व आधार सामग्री संकलन:

परळी तालुक्यातील कृषी घनतेचा अभ्यास करण्यासाठी दुय्यम स्वरूपाच्या आधार सामग्रीचा वापर केला आहे. दुय्यम स्वरूपाच्या आकडेवारीसाठी बीड जिल्ह्याचा कृषी अहवाल व बीड जिल्हा आर्थिक सामाजिक समालोचन सन २००१ व २०११ यातून माहिती संकलित केली आहे.

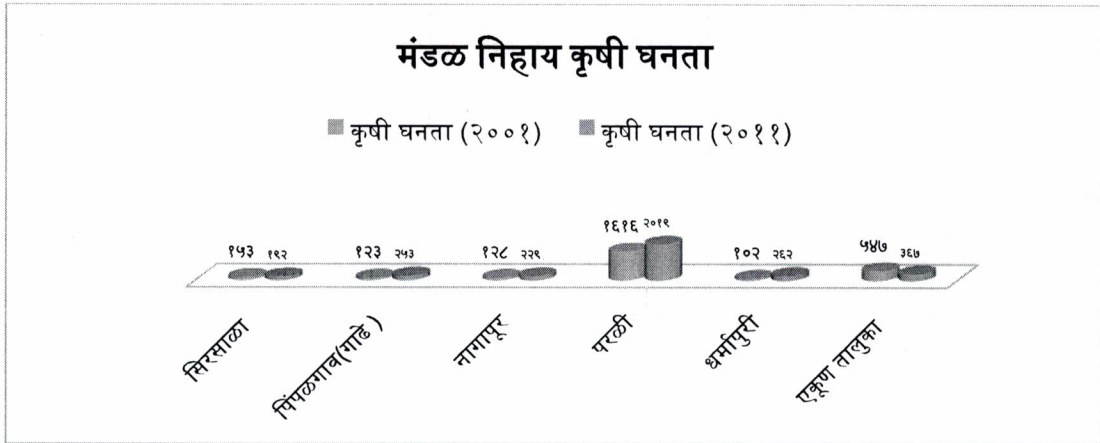
विषय विवेचन:

कृषी घनता काढण्यासाठी त्या प्रदेशातील शेती व्यवसायात गुंतलेल्या लोकांची संख्या व त्याच प्रदेशातील एकूण शेती खालील क्षेत्र माहिती असणे आवश्यक असते. कृषी व्यवसायात गुंतलेल्या लोकांची संख्या व कृषी खालील एकूण क्षेत्र यांचे गुणोत्तर म्हणजे कृषी घनता होय.

अभ्यास क्षेत्रातील मंडळनिहाय कृषी घनता:

अ.क्र	महसूल मंडळ	२००१			२०११		
		कृषी व्यवसायात गुंतलेली लोकसंख्या	कृषी खालील क्षेत्र चौ.कि.मी	कृषी घनता	कृषी व्यवसायात गुंतलेली लोकसंख्या	कृषी खालील क्षेत्र चौ.कि.मी	कृषी घनता
१	सिरसाळा	२३२२७	१५२	१५३	२८९५२	१५२	१९०
२	पिंपळगाव	२४८४७	१२३	२०२	३१९९६	१२३	२५३
३	नागापूर	२१७३७	१२८	१६९	२९४३७	१२८	२२९
४	परळी	६७९०६	४२	१६१६	८४८०९	४२	२०१९
५	धर्मापूर	१९६०९	१०२	१९२	२६८१४	१०२	२६२
एकूण तालुके		१५७३२६	५४७	२८७	२११२०८	५४७	३६७

साधनसामग्री : बीड जिल्हा आर्थिक सामाजिक समालोचन अहवाल सन २००१-२०११

अभ्यास क्षेत्रातील कृषी घनतेचा अभ्यास केला असता २००१ च्या जनगणनेनुसार परळी तालुक्याची एकूण कृषी घनता २८७ व्यक्ती प्रति चौ.कि.मी होती. तर २०११ च्या जनगणनेनुसार परळी तालुक्याची कृषी घनता ३६७ व्यक्ती प्रति चौ.कि.मी एवढी आढळून येते.

२००१ च्या जनगणनेनुसार परळी मंडळात सर्वात जास्त १६१६ व्यक्ती प्रति चौ.कि.मी एवढी कृषी घनता होती. कारण त्या ठिकाणी कृषी खालील जमिनीचे प्रमाण कमी व लोकसंख्या मोठ्या प्रमाणात असल्यामुळे कृषी घनता अधिक आढळून येते. यामध्ये वाढ होवून २०११ साली कृषी घनता २०१९ व्यक्ती प्रति चौ.कि.मी वाढलेली दिसून येते. २००१ च्या जनगणनेनुसार सर्वात कमी कृषी घनता सिरसाळा मंडळात १५२ व्यक्ती प्रति चौ.कि.मी दिसून येते. तर २०११ साली देखील १९० व्यक्ती प्रति चौ.कि.मी एवढी कृषी घनता पाहावयास मिळते.

निष्कर्ष:

- १) अभ्यास क्षेत्रात कृषी वर आधारित लोकसंख्या अधिक आहे.
- २) परळी मंडळात कृषी खालील क्षेत्र कमी प्रमाणात आहे.
- ३) अभ्यास क्षेत्रातील कृषीवर सांस्कृतिक घटकांचा प्रभाव आहे.
- ४) सिरसाळा मंडळात मोठ्या प्रमाणात डोंगराळ प्रदेश असल्या कारणाने कृषी खालील क्षेत्र कमी आहे.

उपाययोजना:

- १) अभ्यास क्षेत्रात आधुनिक कृषीचा विकास होणे गरजेचे आहे.
- २) सिरसाळा मंडळात जलसिंचन सुविधा उपलब्ध करणे.
- ३) अभ्यास क्षेत्रात कृत्रिम जलसाठे निर्माण करणे.
- ४) अभ्यास कृषी विकासासाठी कृषी महाविद्यालय निर्माण करणे.

संदर्भ:

- १) डॉ. विजया साळुंखे, २००३ कृषी भूगोल, शेठ पब्लिकेशन, मुंबई
- २) जसबीर सिंग, १९९४ कृषी भूगोल, दिल्ली
- ३) कृषी अहवाल, कृषी कार्यालय परळी
- ४) सामाजिक व आर्थिक समालोचन बीड जिल्हा
- ५) बीड जिल्हा गॅझेटियर
- ६) बीड जिल्हा जनगणना अहवाल २००१ व २०११